

Camp d'aprenentatge **Empúries**

SERRA VERDERA

Sant Pere de Roda i els megàlits

Guió de continguts (1b)

Els continguts relacionats amb Sant Pere de Roda estan majoritàriament vinculats a temes d'història i d'història de l'art. Això els fa poc adequats per a un treball exhaustiu amb l'alumnat de cicle mitjà. Tanmateix si es potencien els aspectes de lectura de paisatge i coneixement de la serra de Verdera, els elements curriculars treballats són perfectament adaptables a aquest nivell. Així i tot en el present guió de continguts sí que es fa referència a moments històrics, pensant en el professorat que ha de fer la preparació de l'activitat en el centre.

La proposta que fem, doncs, és un acostament a la serra de Verdera, a través de combinar l'observació de la vall de Santa Creu i de la plana de l'Empordà, per una banda, i dels elements del conjunt arquitectònic per una altra.

El resultat és una visita d'entre cinc a set hores de durada (incloent-hi l'estona de dinar), en funció de l'aprofundiment que es vulgui aconseguir o de la disponibilitat horària del centre.

Vall de Santa Creu

Des del recorregut entre Santa Helena i Sant Pere hi ha diversos llocs adequats on fer l'observació de la vall.

El nom prové del convenciment que al monestir es guardava una relíquia que era un fragment de la Vera Creu (la creu on hauria estat crucificat Jesús). Aquesta i altres **relíquies** afavoriren que durant segles es fessin peregrinacions al monestir justament quan el dia de la Santa Creu –3 de maig– coincidia en divendres.

És una vall tancada i amb fort pendent que desemboca immediatament a mar a

tocar del nucli habitat del **Port de la Selva**. Aquesta és una població relativament nova, feta a partir del barri de pescadors de la veïna i resguardada localitat de la **Selva de Mar**.

La relació d'aquesta vall amb el mar és important en tant que la **pesca** ha estat un dels recursos bàsics al llarg de la història, però segles de pirateria havien dissuadit la població de fer els poblats en llocs prou allunyats i reservats més a l'interior. Les poblacions costaneres més fixes no van començar a ser habituals fins a partir del segle XVII, quan la **pirateria** va començar a minvar.

El fet que la zona també es conegués com la Selva dona peu a imaginar-nos-la, tal com diuen geòlegs i botànics, amb una **vegetació** molt més frondosa que la queda avui dia. Una pista d'aquesta variació també la trobem en les nombroses **feixes** que s'han fet als vessants, eliminant la vegetació original per tal de dedicar les llenques d'espais plans recuperats al conreu de la vinya i l'olivera. Aquest és un procés molt antic però que es va utilitzar especialment a partir del segle XVII, quan comença a augmentar la demografia de manera significativa.

Val a dir que a la vall hi ha restes de construccions megalítiques, com ara **dòlmens**, que indiquen que la zona ja havia estat habitada des de la prehistòria.

Molt a prop d'on ens trobem hi ha també el poblat actual de **la Vall**, que veurem després des del monestir. Era una població igualment no observable de la costa estant, pels motius ja esmentats.

Santa Creu de Roda

Durant el nostre recorregut usarem el topònim **Roda**, tot i que normativament és Rodes. El motiu de la nostra decisió és que considerem que tradicionalment i històrica hi ha prou raons per conservar el de Roda, tot advertint l'alumnat de la qüestió.

Santa Creu era el poblat de la zona. Es trobava en una zona de cruïlla entre Pau o Vilajuïga i Llançà. Segurament era punt de mercat de tots aquests pobles.

Hi vivien els camperols, els pescadors i els artesans. Es

trobaven sota el domini directe del monestir o del castell, o de tots dos, segons l'època. El poblat es va anar abandonant progressivament coincidint amb el període de decadència de Sant Pere de Roda.

Els historiadors destaquen diversos moments clau en el **despoblament** de la zona: la **conquesta de Mallorca** per part de Jaume I, en la colonització de la qual hi participaren molts empordanesos (segle XIII); les **pestes negres** (segle XIV i posteriors), i la decadència del monestir a causa dels **saquejos bèl·lics** i de l'acabament de les peregrinacions (segle XVI). Segurament també hi van influir la tramuntana i l'escassetat d'aigua.

Actualment s'està excavant, i no sempre s'hi pot accedir lliurement. En les excavacions del 2007 s'han trobat tombes antropomòrfiques (amb forma de persona) excavades a la roca, segurament anteriors al segle IX.

Observarem els **portals de la muralla** (el de tramuntana i el de migdia), els **habitacles excavats** i l'**església de Santa Helena**.

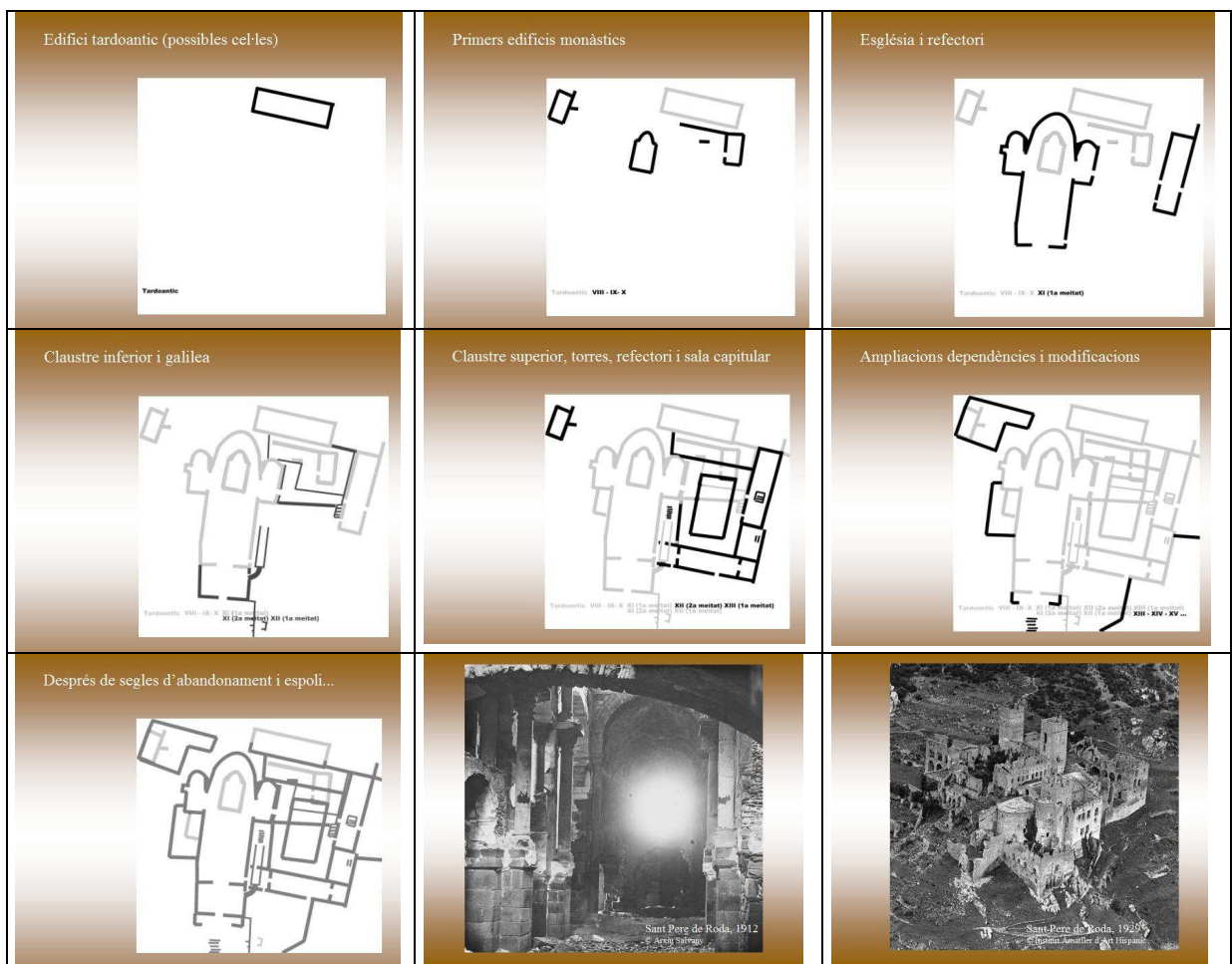
L'església és un temple preromànic. És un edifici que ha estat molt modificat al llarg dels segles. Segurament la primera edificació és del segle IX, a la qual s'hi han anat fent modificacions i afegitons. Ens fixarem en la torre, en l'absis i les absidioles i en la portalada espoliada.

El monestir de Sant Pere de Roda

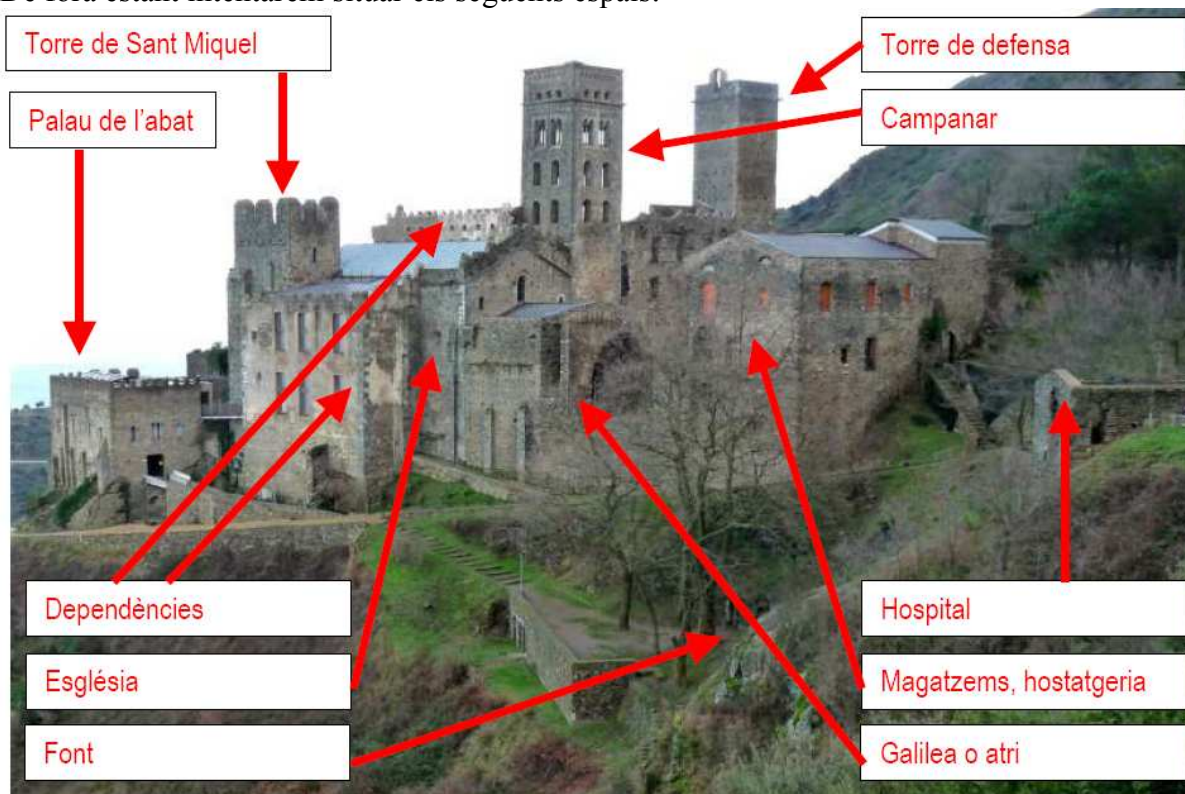
Sant Pere de Roda forma un conjunt arquitectònic excepcional. Tot i que amb l'alumnat de cicle mitjà no aprofundirem en temes d'història i d'art, sí que esmentarem algunes de les característiques més visibles del romànic en general i de l'edifici en especial.

Sembla provat que el monestir es va construir en un indret on ja hi havia cel·les d'eremites, i potser alguna construcció anterior. Hi ha una llegenda que parla de tres monjos provenint de Roma que en el 610 buscaven el lloc adequat per a amagar unes relíquies valuoses (entre les quals el cap i el braç dret de Sant Pere Apòstol). Segons la llegenda ho varen amagar en una cova justament on després es va construir la primera església.

La construcció del que ara veiem es va iniciar al segle IX, i va anar seguint un procés semblant a aquest:

De fora estant intentarem situar els següents espais:

Bona part d'aquests espais els visitarem i intentarem trobar la funció de cada un:

Hospital: lloc on s'hostatjaven els pelegrins, només una nit, a no ser que estiguessin malalts. S'observarà la col·locació de les pedres en la forma d'espina de peix.

Magatzems: actualment hi ha oficines i l'entrada al recinte; a la part de dalt hi havia un forn i a sota hi havia els cellers. Entre aquests edificis i l'església hi havia el cementiri.

Galilea o atri: entrada a l'església amb portalada exterior que només s'obria un dia l'any de jubileu. A la galilea hi havia una magnífica portalada en marbre feta pel mestre de Cabestany, de la qual en queden petitíssims fragments. Va ser espoliada.

Església: de tres naus. La central, especialment alta, amb volta de canó, se sustenta sobre columnes les quals són sobre pilars, en una solució molt atípica. Amb l'alumnat es treballaran aquests elements: pilar, columna i capitell; observant les decoracions diverses d'aquests. Les naus laterals són molt petites.

Absis i transepte: es farà observar la planta de creu llatina, la seva orientació, i el sentit de circulació dels pelegrins. També s'observaran les capelles de les absidioles.

Girola o deambulatori: per a circular per darrere l'absis i passar el més a prop possible d'on eren guardades o exposades les relíquies. Sant Pere de Roda té la característica de disposar de dues giroles, tot i que a la del pis superior no hi accedirem.

Cripta: sota el deambulatori, amb els mateixes funcions, a nivell de la sala de les relíquies, o reconditori.

Claustre inferior: lloc de trobada i de reflexió dels monjos del monestir, a més de zona de pas entre les seves dependències i l'església; de l'inferior destacarem que fa poc que es va descobrir i que hi ha restes de pintures murals segurament fetes pels mateixos il·lustradors que treballaven en la decoració de la Bíblia de Sant Pere de Roda, després espoliada.

Claustre superior: més ben conservat, amb la cisterna al mig i amb els arcs que encara conserven alguns capitells. Parlarem del menjador, cuina i rebost, a l'ala de migdia.

Refectori: o sigui, menjador; a l'interior presenciarem un audiovisual.

Campanar: actualment sense campanes ni cap estructura interna original, però d'una altura espectacular.

Torre de defensa: observarem la porta d'entrada i la manca de finestres, que ens permetrà entendre'n les funcions i el funcionament. Farem esment de les diverses vegades que el monestir ha estat atacat i espoliat, amb un esment especial al duc de Noailles, que es va endur la major part dels tresors que hi quedaven, entre els quals es compta la Bíblia de Sant Pere de Rodes que actualment es troba a la Biblioteca Nacional de París.

Dependències: lloc on habitaven els monjos, actualment en força mal estat; en alguns punts podrem deduir algun dels elements que hi ha havia.

Horts: ja a l'exterior de l'edifici; lloc on els monjos dedicaven part de la seva jornada habitual.

Castell de Sant Salvador

També conegut com el castell de Verdera. El nom de Sant Salvador li ve perquè l'església del castell era dedicat a aquest sant.

No hi pujarem a causa de la dificultat de l'ascensió i de les zones amb perill que hi ha en el recinte.

Es troba en el punt més alt de la contrada (670 m). Aquesta mena de fortaleses medievals, per la seva ubicació, se'ls anomena **castells roquers**.

Era l'espai pertinent als comtes d'Empúries, tot i que va estar moltes vegades en poder dels monjos del monestir. Va ser un dels motius de lluita entre l'abat de Sant Pere de Roda i el comte d'Empúries. Es van produir diverses intervencions, del comte-rei de Barcelona, del Papa de Roma, sense que cap d'elles acabés definitivament amb els conflictes.

A poc a poc s'anà convertint en ruïnes i només s'utilitzava com a guaita contra la pirateria. A començaments del segle XVIII, durant la Guerra de Successió, el duc de Noailles el va fer destruir.

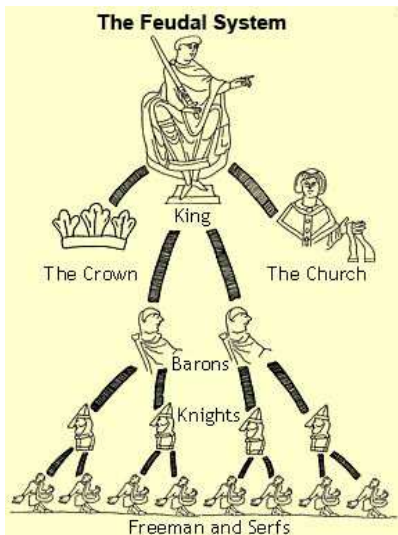
Hi ha diverses llegendes que hi tenen relació. Segons una d'elles, el comte d'Empúries era l'únic noble de Catalunya que podia dir que era comte "per la gràcia de Déu", privilegi atorgat per Carlemany per la seva valentia en un setge al castell de Verdera.

La llegenda del Salt de la Reina ha pervingut en diverses versions i en diferents indrets (com al castell de Siurana, per exemple). La versió més coneguda diu que l'última reina mora del lloc, un cop vençut i mort el seu marit pels cristians hauria saltat pel cingle, per on encara se'n poden sentir els seus laments. Una altra versió la filla del comte d'Empúries hauria saltat al precipici perquè havia tingut un fill d'un dels monjos fundadors de Sant Pere de Roda i no se sentia capaç d'afrontar el matrimoni imposat pel comte. En altres versions la comtessa d'Empúries optà pel suïcidi davant de la persecució amorosa del vescomte de Rocabertí o del comte de Besalú.

A més, el castell té fama de propícia als fenòmens paranormals.

Altres llegendes situen la zona com a escenari del Sant Greal (Sant Salvador esdevé Montsalvat i Quermançó és la seu del mag Klingsor).

Estructura de la societat feudal

Es faran diverses referències al repartiment de rols de la societat feudal, amb el difícil equilibri de poder entre els nobles del comtat d'Empúries i l'abat del monestir, i l'estat de pràctica esclavitud dels vilatans.

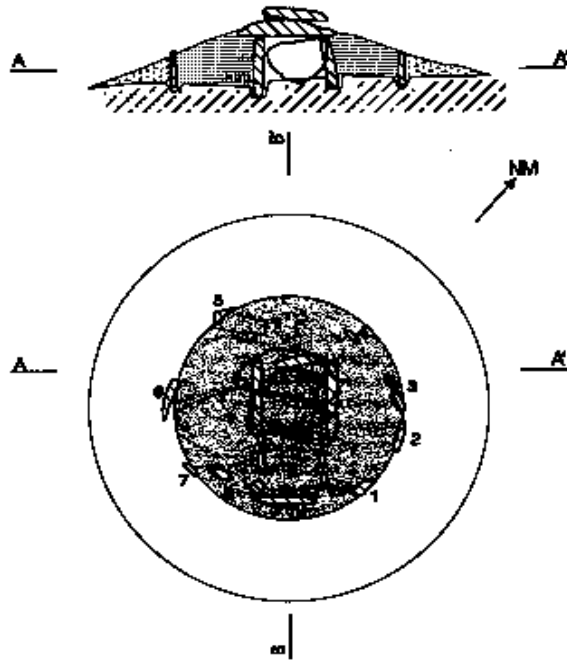
En aquest sentit el CdA ha preparat una activitat d'interior, prèvia o posterior a la visita, per tal de facilitar l'alumnat la comprensió de l'estructura feudal en un espai tan concret com el que visitem.

Dòlmens de Vinyes Mortes

Dolmen ve del bretó, que vol dir taula de pedra. La cultura megalítica catalana comprèn una època que hom podria situar a l'inici de l'Edat dels Metalls (5300-3800) BP (*Before Present*, o sigui, abans de 1950, en les proves de carboni 14).

Les persones del Neolític els utilitzaven per a enterrar els morts; solien col·locar-los a les carenes properes al lloc on tenien el poblat. El 80% de les construccions megalítiques de

l'Empordà són sepulcres de corredor; solen estar orientats cap al S o SE. Els que s'anomenen galeria catalana sempre tenen un corredor diferenciat de la cambra, i el corredor es troba dins del túmul (munt de terra o de pedres que envoltava el dolmen fins a pràcticament cobrir-lo). De vegades, al voltant del túmul, es posava una filera de pedres dretes (cròmllech).

Els de Vinyes Mortes es troben al municipi de Pau. El nom va ser donat pel mestre de Palau-saverdera, Isidre Macau Teixidor en descobrir el VMI (1934). L'altre fou descobert i estudiat el 1947 per Joan Garriga Pujol, mestre de Vilajuïga. Tots dos són sepulcres de corredor del tipus galeria catalana. Van ser excavats el 1947-48 i s'hi van trobar fragments ceràmics. De fet són les troballes de les excavacions que donen entitat a un dolmen (ja que moltes vegades estan tan deteriorats que podria tractar-se d'una simple i casual acumulació de pedres grosses). Es van tornar a excavar el 1970. Se'ls va practicar una restauració el 1997.

Galeria catalana: Barraca del Lladre (Agullana).
Font: <http://megalits.iespana.es/%20dolmen.htm>

Alguns autors consideren que cada dolmen pertanyia a una família i venia a ser un panteó familiar. Altres creuen que pertanyien al mateix poblat, i que aquests eren nombrosos i reduïts.

Vinyes Mortes I

Tipus: galeria catalana (sepulcre de corredor de cambra rectangular i passadís ample)

Datació: III mil·lenni aC / 5300-5200 BP

Nombre de pedres: 5 lloses verticals i la coberta

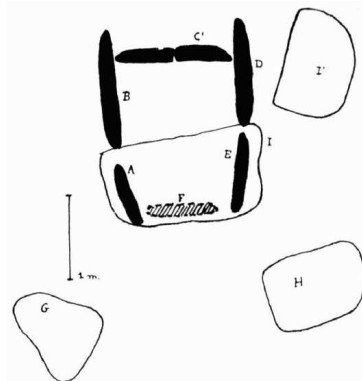
Forma de la cambra: rectangular

Orientació: SSE

Peculiaritats: Restauració amb ciment, restes de túmul

Troballes de les excavacions: Ceràmica (1947), Fragment de sílex melat (1970)

Restauració: 1997

Vinyes Mortes II

Tipus: galeria catalana (sepulcre de corredor de cambra trapezoïdal i passadís estret)

Datació: 5300-5200 BP

Nombre de pedres: 7 lloses verticals, 2 d'elles del corredor

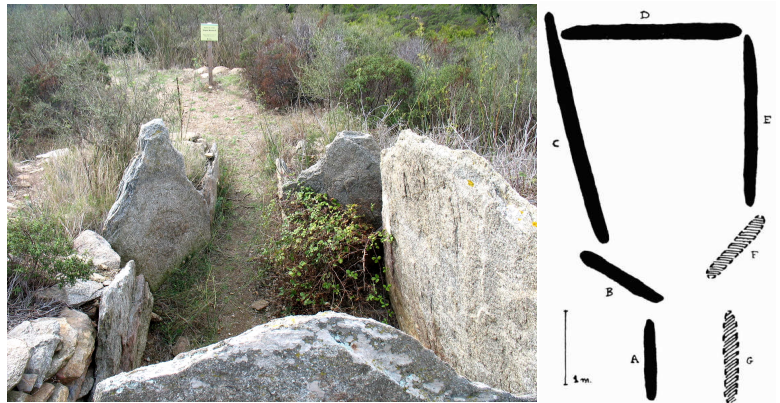
Forma de la cambra: rectangular

Orientació: S

Peculiaritats: Restes de túmul, li manca la llosa de coberta

Troballes de les excavacions: Ceràmica (1947)

Restauració: 1997

Geologia

La pedra més comuna a la zona és el gneis. El gneis és una roca de color clar formada a partir del granit. Es troba a les muntanyes més antigues de Catalunya, especialment al Pirineu. La seva formació es remunta a 400 milions d'anys, posteriorment metamorfitzat i fallat en el plegament hercinià (65 milions d'anys). Pertany a les roques metamòrfiques, juntament amb la pissarra o llicorella, que també es troba a la serra, i també utilitzada en les construccions visitades, especialment a Sant Pere de Roda. És de cristalls més grossos que l'esquist. Els seus minerals es disposen en bandes ondulades en les quals la mica s'alterna amb el quars i els feldspats.

És una roca amb la que ha estat relativament fàcil fer les pedres planes per a la construcció de dòlmens.

Botànica

Els arbres més abundants a la zona són el pi (*Pinus spp*) i l'alzina surera (*Quercus suber*). L'alzina segurament correspon al tipus de vegetació original de la zona, ara no gaire abundant. Els pins són més abundants al costat de la carretera. Totes dues espècies es veuen molt castigades pel foc.

Precisament a causa dels repetits incendis la vegetació omnipresent a la zona és la brolla d'estepes i bruc. Es poden observar l'estepa blanca (*Cistus albidus*) i negra (*Cistus monpelienensis*), el bruc boal (*Erica arborea*), el bruc d'escombres (*Erica scoparia*), l'argelaga negra (*Calicotome spinosa*). També, tot i que amb menys quantitat, trobarem garric (*Quercus coccifera*), cap d'ase (*Lavandula stoechas*), matapoll (*Daphne gnidium*), crespinell gros (*Sedum sediforme*), aladern de fulla estreta (*Phillyrea angustifolia*).

Situació

Hom pot reconèixer els principals elements observables. Els visitats: Sant Salvador de Rodes, Mas Ventós. Els que coneixen perquè els són pròxims: Roses, Golf de Roses, l'Escala, el Montgrí, la plana de l'Empordà.

És el moment d'insistir en la configuració de la serra de Verdera o de Rodes com a pertanyent al Pirineu i formant part del Parc Natural del Cap de Creus. L'altitud del punt més elevat (Sant Salvador de Verdera) és 670 m.

En el recorregut hem trepitjat tres termes municipals del Port de la Selva (Sant Pere i Santa Helena), Pau (Mas Ventós i Vinyes Mortes) i Vilajuïga (Vinyes Mortes està en el límit d'ambdós termes).